

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

ਪ੍ਰੋ. ਦਿਨੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ,

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ,

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ।

ਨਿਗਰਾਨ :- ਡਾ: ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ

ਰਿਟਾ., ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ,

ਰੂਪਨਗਰ ।

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਅਵਸਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਾਂ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਮੂਹਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ, ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਪਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਰਪਣ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਸਮ -ਰਿਵਾਜ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਢਾਂਚੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਰਸਮ- ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਇਕ ਜਾਤੀ ਦੂਸਰੀ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। “ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰਹਿਤਲ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੁਰੀਤਾਂ, ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।”¹ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ “ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਮਾਂ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੇ ਅਮਲ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰਥਕ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਰਸਮਾਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।”² ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਕੂਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਰਸਮ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਰੂੜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਆਰੰਭਿਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। “ਇਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੇ ਖੇਫ਼ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ।”³ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ । ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜ ਦੀ ਉਪਜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ । ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਲੋੜਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ

। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋੜਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ । ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

‘ਰਸਮ ਸ਼ਬਦ’ ਲਈ ਕਈ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ :- ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ, ਰੀਤ, ਰਿਵਾਜ, ਸਮਾਨ ਅਰਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । “ਰੀਤ” ਸ਼ਬਦ ਸਥਾਪਿਤ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ‘ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ, ਜਾਦੂ, ਟੂਣੇ ਅਤੇ ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ’ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ‘ਰਸਮਾਂ’ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ‘ਰਿਵਾਜ’ ਕੋਈ ਵਿਧੀਵਤ ਕਾਰਜ ਨਾ ਹੋਕੇ ਰਹੱਸਮਈ ਤੇ ਜਾਦੂਮਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਕੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੌਕਿਆਂ ’ਤੇ ਨਿਭਾਏ ਗਏ ਅਜਿਹੇ ਅਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਕਸਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਨਮ, ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਮੌਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਗ਼ਮੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ’ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਭਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹੱਥਲਾ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਧੀ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਧੀ ਜਾਂ ਸਲੀਕਾ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਨ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਅਨੇਕ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ‘ਜੱਚਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗਰਭ ਠਹਿਰਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਮਹੀਨੇ ‘ਅੱਖ ਸਲਾਈ’ ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚੇ ਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇ । ਗਰਭਵਤੀ ’ਤੇ ਕਈ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ

ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਕਰੂਪ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਦੇਖਣੀਆਂ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣਾ ਆਦਿ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਰਭਵਤੀ ਤੋਂ ਦਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਥਾਲੀ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ, ਸ਼ਰੀਕੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇਕਰ ਕੁੜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਥਾਲੀ ਨਹੀਂ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ 'ਥਾਲੀ ਵਜਾਉਣਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਫਿਰ 'ਗੁੜ੍ਹਤੀ' ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਛਿਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸਵਾ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਛਿਲਾ ਪੇਕੀਂ ਘਰ ਹੋਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ । ਉਪਰੰਤ ਦਰਵਾਜੇ ਤੇ ਅੰਬ, ਨਿੰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਹ ਦੇ ਪੱਤੇ ਬੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜੱਚਾ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਲੇਹਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਬਦਰੂਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੇਸੀ ਘੀ ਵਿਚ ਖੰਡ, ਬਦਾਮ ਤੇ ਦਾਖਾਂ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਜੱਚਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਖਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਛੁਆਈ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਦੁੱਧ ਧੁਆਈ' ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੱਚਾ ਦੁੱਧ, ਹਲਦੀ, ਚੌਲ ਤੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਤਿੜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਾਹਰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਪੰਜ ਜਾਂ ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਭੇਲੀ ਭੇਜਣੀ' ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਭੇਲੀ ਗੁੜ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਉਪਰੰਤ ਸੁਨਿਆਰ ਤੋਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਘੁੰਗਰੂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੈਂਡੀਆਂ, ਮਣਕੇ ਕਾਲੇ ਧਾਗੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬੱਚੇ ਲੱਕ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਤੜਾਗੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ 'ਦਾਬੜਾ' ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਾਦਕਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੱਪੜੇ, ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕੁੜੀ ਸਹੁਰੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਧੀ ਵਾਲੇ 'ਛੂਛਕ' ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜੀਰੀ, ਕੱਪੜੇ ਆਦਿ ਵਸਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਪਰੰਤ ਲੋਹੜੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਲੋਹੜੀ ਵੀ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਰੋਕੇ ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨ ਦੇ ਕੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਪਰੰਤ ਮੰਗਣੇ ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਵਸਤਾਂ, ਮਠਿਆਈਆਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਅਦ ਸਾਹਾ ਸੁਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਮੱਦਦ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਗੀ ਕੋਲ ਸਾਹਾ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲ ਗੁੜ ਸ਼ਗਨ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਜਾਂ ਇੱਕੀ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 'ਮਾਂਗੀ ਹੱਥ' ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਪਰੰਤ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਲੀ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੁਹਾਗ ਤੇ ਘੋੜੀਆਂ ਲੋਕ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਅਤੇ ਮਹਿੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਖਾਰੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਸਮੇਂ ਚੱਪਣੀਆਂ ਭੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਸਾਂਤ ਦੀ ਰਸਮ’ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਨਕਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਪਰੰਤ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨ, ਵਾਗ ਗੁਦਣ, ਸੁਰਮਾ ਪਾਉਣ, ਸਿਹਰਾ ਬੰਨ੍ਹਣ, ਕਲਗੀ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਫੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਬਰਾਤ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਰਸਮ, ਰਿਬਣ ਕਟਾਈ, ਜੈ ਮਾਲਾ, ਲਾਵਾਂ ਫੇਰੇ ਤੇ ਖਾਰੇ ਬਦਲਣੇ ਜਾਂ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ, ਖੱਟ ਦੀ ਰਸਮ, ਡੋਲੀ ਦੀ ਵਿਦਾਈ ਆਦਿ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਜੰਡ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਵਾਰਨ ਦੀ ਰਸਮ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬੇਰੀ ਜਾਂ ਪਿਪਲ ਪੂਜਣਾ ਆਦਿ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਰਸਮਾਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਲਗਵਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਹੈ । ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਜਾਂ ਕਹਿਲੂਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਹੈ । ਇਸ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ ।

ਜਨਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਸਮਾਂ

ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੁਭਾਗਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ’ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਗਰਭ ਠਹਿਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਸਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਗੀਤ ਨਾ ਗਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਸਕਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਭਾਅ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸੰਵਨ ਦੀ ਰਸਮ

ਇਹ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਪਹਿਲੀ ਰਸਮ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਤੀਸਰੇ ਮਹੀਨੇ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਰਸਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਦੌਰਾਨ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰੋਹਿਤ ਵੈਦਿਕ ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੀ ਯੋਗ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਇਸ ਰਸਮ ਨਾਲ

ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਨੋਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਦੁਆਰਾ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰੇਕ ਸਮਾਜ ਵਾਂਗ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਕ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਵੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲੋਂ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਵੰਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹਿਤ ਇਹ ਰਸਮ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਲੂ ਕੱਟਣਾ

ਇਹ ਰਸਮ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਜ ਜਾਂ ਸੱਤ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਹ ਦਾਈਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਾਈ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਤਰੁੰਤ ਬਾਅਦ ਦਾਈ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਤੂਆ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗਹਿਣੇ ਉਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਹਿਲੂਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਲੂ ਕੱਟਣਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਰਸਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਲਗਭਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਹੁਣ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਹਤ ਸਹੂਲਤਾਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁਣ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਵੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਰਸਮ ਅੱਜ ਵੀ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁੱਲਚੱਟ ਜਾਂ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦੀ ਰਸਮ

ਇਹ ਰਸਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਸਮਾਜ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਦੀ ਰਸਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੂਆ , ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਹਿਦ ਚਟਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਣ ਬੱਚੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਭਾਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਰਸਮ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ 'ਗੁੱਲਚੱਟ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮ ਉਪਰੰਤ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਦੀ ਘੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਅਜਿਹਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗਾਂ ਦਾ ਗੋਬਰ ਜਲਦੀ ਪਚਣਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ 'ਸ਼ਹਿਦ ਚਖਾਣਾ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਰਣ ਭੇਦਣ ਦੀ ਰਸਮ

ਇਹ ਰਸਮ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਦਾ ਛੇਦਨ ਤਾਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਰਸਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਇਸ ਰਸਮ ਵਿਚ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਛੇਦਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਆਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਕੰਨ ਛੇਦਨ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕੰਨ ਛੇਦਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰਬਲੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਪੱਟੀ ਪੂਜਨਾ

ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਵਿਚ ਗਣੇਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪੂਜਾ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੱਟੀ ਪੂਜਨਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਸਮ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ।

ਜਨੇਊ ਦੀ ਰਸਮ

ਇਹ ਰਸਮ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ 12 ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਡਿਤ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਰਸਮ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਨੇਊ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਗਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਹ ਰਸਮ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਹੈ ।

ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਸਮਾਂ

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਆਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੜਾਅ ਹੈ । ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਵੰਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੱਭਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਵਿਚੋਲਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਰਬਾਰਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :-

ਤੇਲ ਡਾਲਨਾ ਇਹ ਰਸਮ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਲਈ ਇਕ ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਤੇਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰੋਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਗਣੇਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਦੀ

ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੀ ਕੁਆਰੀ ਲੜਕੀ ਦੁੱਬ ਨਾਲ ਵਿਆਂਦੜ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਤੇਲ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਸੁਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਭ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਲਈ ਤੇਲ ਚੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੁੱਬ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਘਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰਿਆਲੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸੁਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਸਮ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਹੜਾ ਹਰਿਆ- ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਧਦਾ- ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ ।

ਭਰੀੜੀਆਂ ਭਰਨਾ

ਇਸ ਰਸਮ ਵਿਚ ਵਿਆਂਦੜ ਦਾ ਮਾਮਾ ਇਕ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਪਾਈ ਲੈ ਕੇ ਤੋਰਨ ਦੇ ਉਪਰ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਇਕ ਧਾਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ । ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਡੂਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਈ ਨੂੰ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਆਂਦੜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਜਾਂ ਸੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਾੜੇ ਜਾਂ ਲਾੜੀ ਦੀ ਮਾਮੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਪਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤਕ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਸਬੰਧੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਨਿਭਾਅ ਨਾਲ ਮਾਮਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ 'ਚੂਲੀ ਦੇਣਾ' ਦੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵ ਪੁੱਤਰ ਜਾਂ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਪਾਈ ਦੀ ਚੂਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭੜੂਆ ਨਾਚ

ਇਹ ਰਸਮ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਗਿੱਧਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗਿੱਧਾ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਿਲਾਸਪੁਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ 'ਭੜੂਆ ਨਾਚ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਰਸਮ ਕੇਵਲ ਮੁੰਡੇ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਬਰਾਤ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੋਰਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਵਿਹੜਾ ਲਿਪਦੀਆਂ ਹਨ । ਤੋਰਨ ਨੂੰ 'ਕੁੰਗੂ'(ਸੰਧੂਰ) ਦੇ ਟਿੱਕੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਪਰੰਤ ਆਟਾ, ਘਿਓ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਦੇ ਬੱਬਰੂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਲ ਦੇਵੀ ਜਾਂ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨਾਚ-ਗਾਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੀਤਨੁਮਾ ਬੋਲੀਆਂ 'ਤੇ ਨਾਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਭੜੂਆ ਨਾਚ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਮਹਿਜ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਜੇਗਣੂ ਬਣਉਣਾ

ਇਹ ਰਸਮ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਰਸਮ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਵਿਆਦੜ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜੇਗੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜੇਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ, ਮੁੰਦਰਾਂ, ਝੋਲੀ ਤੇ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਆਟਾ ਵਰਗਾ ਪਦਾਰਥ ਮਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਚਾਚੀ, ਤਾਈ, ਮਾਮੀ ਕੋਲੋਂ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੌੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਉਮਰ ਭਰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਬਾਉੜੀ ਭਾਵ ਪਾਣੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਜੇਗੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਮਾਮਾ ਤੇ ਜੀਜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਨਿਭਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੌੜਨ ਦਾ ਇਕ ਅਵਸਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਹੋਰ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੇਗ ਮੱਤ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਹ ਰਸਮ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਨ੍ਹਾਈ ਧੋਈ ਦੀ ਰਸਮ

ਇਹ ਰਸਮ ਵੀ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਰਸਮ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰੋਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇੱਕ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਧੋਤੀ ਤੇ ਜਨੇਊ ਰੱਖ ਕੇ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਨਿਭਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾੜੇ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਕੋਹਜ ਨਾ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਰਸਮ ਨਾਲ ਕੁਆਰ ਝਾਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਲਾੜਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵਿਆਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲੜਕੀ ਚੋਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖਦੀ ਸੀ । ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲਾੜੇ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਰਖ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਜੇਕਰ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲੜਕੀ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕੇਵਲ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਈ ਰਸਮਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਿਭਾਅ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਨਿਭਾਅ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਇਹ

ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਰੰਗ ਭਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । । ਬੇਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਂਝ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੇ ਭਾਵ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਅਭਿਜ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :-

1. ਕਿਰਪਾਲ ਕਜ਼ਾਕ (ਪ੍ਰੋ.), ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ-207।
2. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ, ਲੋਕਧਾਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਰਸਮਾਂ, ਸੰਸਕਰਨ ਪੰਜਵਾਂ, ਪੰਨਾ-73
3. ਗਿੱਲ, ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ(ਡਾ.), ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ(ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ), ਰਹੁਰੀਤਕ ਗੀਤ ਅਤੇ ਰਹੁਰੀਤਾਂ , ਪੰਨਾ-79